

Jaaroverzicht van restauraties in 1997

Annet Boon

Inleiding

In Groningen is de grootste achterstand op het gebied van restaureren ingelopen. De aandacht richt zich nu meer op het onderhoud van de monumenten.

De projecten in het komende hoofdstuk kennen allen een eigen aanleiding voor de ingrepen die gedaan zijn. Sommige panden kregen een nieuwe functie, met ingrijpende verbouwingen als gevolg. Op andere gebouwen zijn tijdens reguliere onderhoudswerkzaamheden nieuwe kleuren aangebracht, gebaseerd op kleuronderzoek.

Iedere 'restauratie' leidt tot een individuele afweging, waarbij rekening wordt gehouden met de monumentale waarden, de functie, de wensen van de opdrachtgever en de kwaliteiten van de architect, tegen de achtergrond van het door de gemeente gevoerd monumentenbeleid.

Afb. 1. Situatietekening van de ligging van de gebouwen waar in 1997 restauraties zijn verricht.

Tekening: L. van der Meer, afdeling Landmeetkunde, Dienst RO/EZ en Studio van Stralen.

Over de monumentale panden die het afgelopen jaar aangepakt en gereed zijn gekomen, gaat dit hoofdstuk. Alleen belangrijke projecten hebben een uitgebreide toelichting gekregen. Het hoofdstuk eindigt met een korte opsomming van werkzaamheden aan diverse panden. Het laatste is niet uitputtend, omdat veel werkzaamheden beperkt zijn gebleven tot onderhoud of een kleine interne aanpassing (afb. 1).

Afb. 2. (boven) Aduarderdiepsterweg, scheuren en gaten in een van de landhoofden. Foto: gemeente Groningen.

Afb. 3. (links) Aduarderdiepsterweg, brug na restauratie. Foto: St. M&M/gemeente Groningen.

1. Aduarderdiepsterweg (Beeldbepalend pand/BBP)

Even ten zuiden van de plek waar de Zuidwending en het Aduarderdiep samenkomen - ten noorden van Hoogkerk - ligt een onopvallende brug. De brug voert al sinds 1915 de Aduarderdiepsterweg over de Zuidwending heen en bestaat uit gemetselde landhoofden, stalen liggers en was oorspronkelijk voorzien van een houten wegdek. De simpele, rechte brugleuningen geven het geheel een eenvoudige uitstraling.

De staat van de brug was na ruim 80 jaar trouwe dienst zo slecht, dat hier binnen afzienbare tijd iets aan gedaan moest worden (afb. 2). De eigenaar van de brug - het waterschap Westerkwartier - besloot in 1994 tot sloop van het gehavende bruggetje over te gaan en deze te vervangen door een dam met een duiker.

Omdat de brug precies op de grens van de gemeente Zuidhorn en Groningen ligt, is bij beide gemeenten een sloopaanvraag ingediend. Zuidhorn ging akkoord met de sloop. Groningen niet. Ondanks dat deze karakteristieke bruggetjes nog steeds een vertrouwd beeld in de provincie vormen, verdwijnen ze toch geleidelijk uit het Groninger landschap. Dit was voor de gemeente Groningen aanleiding om de sloopvergunning te weigeren en om met een voorstel tot renovatie te komen.

Om de brug te behouden, heeft de gemeente Groningen de brug van het waterschap overgenomen, waarna de brug voor ruim f 200.000 is gerenoveerd.

Het herstelplan omvatte onder meer het vernieuwen van het metselwerk van landhoofden, het aanbrengen van een nieuw betonnen brugdek en het plaatsen van nieuw hekwerk gebaseerd op het bestaande hekwerk.

Alle inspanningen tot behoud van een karakteristieke brug hebben in feite geresulteerd in een compleet nieuwe brug. Maar door het oorspronkelijke uiterlijk van de brug te handhaven, is het vertrouwde karakter van de brug in het landschap bewaard gebleven en kan deze ook gepasseerd worden door kanoërs en schaatser (afb. 3).

2. A-Kerkhof 22 zz (Rijksmonument/RM)

In de vorige eeuw woonden in het centrum van Groningen veel katholieke middenstanders. Voor hun kinderen werd in 1883 aan de Schoolholm een school gebouwd. De kinderen kregen les van de zusters van de congregatie van Onze Lieve Vrouwe uit Amersfoort, die zich in 1873 in Groningen hadden gevestigd om onderwijs te geven. De zusters woonden in het drie eeuwen oude herenhuis op de hoek van de Schoolholm en het A-kerkhof. In 1908 werd het oude huis afgebroken om plaats te maken voor een nieuw onderkomen met gymnastieklokaal en naaischool.

In 1917 werd de school door een reorganisatie een eliteschool. De meisjes uit de armere gezinnen gingen voortaan in de buitenwijken naar school. Na de oorlog ontstond al snel ruimtegebrek, wat uiteindelijk leidde tot verhuizing van de school naar een andere locatie¹. Sindsdien zijn in het gebouw diverse instellingen ondergebracht.

Het ontwerp uit 1908 voor het complex is afkomstig van de Groninger architect A.Th. van Elmpt (1866-1932) en bestaat uit twee bouwdelen, door een gang van elkaar gescheiden. Aan de Schoolholm bevond zich het gedeelte waar onderwijs werd gegeven. In het pand aan het A-kerkhof zaten de overige verblijfsruimten met aan de straatkant een kleine kapel.

Het gebouw heeft in 1997 een interne verbouwing ondergaan om het geschikt te maken voor de huidige gebruiker: Sociaal-Maatschappelijk Werk. Het westelijk deel is gerenoveerd. De beoogde verbouwing was tegelijk aanleiding om onderzoek te doen naar de gebruikte kleuren op het pand. Dit onderzoek is uitgevoerd door restaurateur L. Muller uit Zuidhorn. Zijn kleurvoorstel is overgenomen en uitgevoerd. Zo heeft het gedeelte met de kapel, het rechterpand, een grijze kleur als natuursteenimitatie gekregen. De kozijnen zijn rood geschilderd. Het hoekpand is geschilderd in crème en een groene tint.

In de loop der tijd heeft het gebouw weliswaar zijn oorspronkelijke functie verloren, maar het kunnen onderbrengen van een nieuwe functie waarborgt de instandhouding van het complex. Het is daarmee een goed voorbeeld van hergebruik van een monument (afb. 4 en 5).

3. A-weg 43 (RM)

In de vorige eeuw floreerde de graanhandel in Groningen. De zaden en granen werden per schip over een veelheid van waterwegen aangevoerd en in pakhuizen opgeslagen voor doorverkoop of verwerking. Met de aanleg van de Westerhaven in ca. 1882 - na de ontmanteling van de vestingwerken - en de Eendrachtskade in 1907 kon het Hoendiep zich gedurende het eind van de 19e eeuw en het begin van deze eeuw ontwikkelen tot belangrijke vaarroute voor de graanhandel. De pakhuizen Friesland en Overijssel aan de A-weg herinneren nog aan deze bloeiperiode².

Na de Tweede Wereldoorlog verloren de pakhuizen geleidelijk hun functie en kwamen leeg te staan, met als gevolg dat er geen onderhoud werd gepleegd.

Het pakhuis Friesland is in 1912 als graanpakhuis gebouwd, naar ontwerp van de Groninger architecten K.H. en T. Holthuis. Het pakhuis telt vijf bouwlagen en in de asymmetrische gevel van roodbruine baksteen bevinden zich de karakteristieke houten hijsluiken beëindigd door een houten trijshuisje.

1. Zie: De Vries 1998.

2. Zie: Overbeek en Kortekaas 1991 en Hacquebord en Overbeek 1994.

Afb. 4. A-Kerkhof 22 zz, detail met teruggebrachte kleuren.
Foto: St. M&M/gemeente Groningen.

Afb. 5. A-Kerkhof 22 zz, de twee panden van het voormalige klooster op de hoek met de Schoolholm na resaturatie en herkleuring.
Foto: St. M&M/gemeente Groningen.

Vaak is het vinden van een nieuwe bestemming voor een pakhuys niet eenvoudig. Na aanwijzing tot rijksmonument in 1994 heeft de gemeente ingezet op behoud van het pakhuys. Het pakhuys Friesland is verbouwd tot kantoorpand. Voor deze nieuwe functie waren enkele interne aanpassingen noodzakelijk. Voornaamste wijziging van het pakhuys Friesland bestond uit een herindeling van de ruimtes en plaatsing van een nieuwe trap. Gevels, vloeren en balklagen zijn echter intact gebleven. Daarnaast is de buitenkant van het pakhuys hersteld (afb. 6).

4. A-weg 44 (RM)

Het pakhuys Overijssel is in 1884 gebouwd als korenpakhuys in opdracht van J.G. Louma, zoals de gevelsteen "J.G.L. 1884" in de voorgevel aangeeft. Het vier bouwlagen tellende pand heeft een zadeldak en verhoogde top en is aanmerkelijk kleiner dan het naastgelegen pakhuys Friesland. De symmetrische voorgevel heeft drie traveeën, waarvan de middelste houten hijsdeuren bevat en bekroond wordt door een trijshuisje.

Door het wegvallen van de scheepvaart als belangrijkste transportmiddel in Groningen, verloren veel pakhuizen na de Tweede Wereldoorlog hun functie³.

Na een mislukte poging enkele jaren geleden, om de pakhuizen Overijssel en Friesland gezamenlijk om te bouwen tot woningen, is het pakhuys Overijssel gekocht door architectenbureau Van Ringen, dat het een nieuwe bestemming gaf: architectenbureau en woning.

De ingrepen zijn gedaan ter verbetering van het nieuwe gebruik, zoals het creëren van betere lichtinval. Het architectenbureau heeft waar mogelijk de oorspronkelijke uitstraling van het pakhuys, ook van binnen, gehandhaafd.

De pakhuizen Overijssel en Friesland (A-weg 43) zijn een goed voorbeeld van hoe op een conserverende manier met een gebouw kan worden omgegaan, waarbij zoveel mogelijk het bestaande beeld en de structuur van de monumenten is behouden, zonder dat dit de nieuwe functie belemmert (afb. 7 en 8).

3. Ibidem.

Afb. 6. A-weg 43, pakhuis Friesland na restauratie, een nieuwe functie in een oud jasje.
Foto: St. M&M/gemeente Groningen.

Afb. 8. A-weg 44, interieur pakhuis Overijssel,
Foto: Van Ringen Architecten, Groningen.

Afb. 7. A-weg 43 en 44, links pakhuis Overijssel met daarin architectenbureau Van Ringen.
Foto: St. M&M/gemeente Groningen.

5. Friesestraatweg 436 (RM)

De molen De Jonge Held ligt in het buitengebied ten noordoosten van de stad en heeft jarenlang de omringende polders De Oude Held en De Jonge Held voor wateroverlast behoed. Dit verklaart de naam van de molen De Jonge Held, welke voortleeft in de nabijgelegen nieuwbouwwijk De Held.

De poldermolen is in 1829 door molenmaker Tj.H. Bos uit Bedum gebouwd. De molen heeft acht zijden ofwel velden (zgn. achtkant) en is een bovenkruier: alleen de kap, het bovenste deel, hoeft op de wind te worden gezet. De wieken zijn voorzien van kleppen, een soort jaloezieën, die naar gelang de windsterkte open en dicht gaan, waardoor de molen een constante snelheid draait. Dit systeem heet 'zelfzwichting' en we treffen het voornamelijk aan in het noorden van ons land⁴.

4. Zie: Van der Veen 1981 en Helmers 1989.

Afb. 9. Friesestraatweg 436, poldermolen De Jonge Held na ingrijpende restauratie weer in functie.

Foto: St. M&M/gemeente Groningen.

In 1994 werd de molen buiten gebruik gesteld vanwege dreigend instortingsgevaar. Regulier onderhoud voldeed niet meer en restauratie was nu noodzakelijk. Vooral de kap bevond zich in een zeer slechte staat. Aan de buitenkant van de molen waren veel houten onderdelen aangetast door houtrot en zwam.

De gehele kap is vernieuwd. Deze voorheen houten kap, is weer in de oorspronkelijke rieten, uitvoering teruggebracht. Vier velden van de achtkant zijn eveneens van nieuw riet voorzien. Naast onderhoud en vervanging van verschillende onderdelen, onder meer één roede (twee roeden vormen samen het wiekenkruis) en alle wieken (hekwerk en kleppen), bleken bij het lichten van de kap het boventafelment⁵ en de krui-inrichting ook aan vervanging toe.

Tijdens de restauratie zijn kwetsbare onderdelen verbeterd uitgevoerd. Zo is besloten de kleppen niet meer uit te voeren in hout, maar in aluminium. Door het toepassen van duurzame materialen is gepoogd het onderhoud aan de molen in de toekomst te verminderen.

De slechte staat van de molen heeft uiteindelijk geresulteerd in een ingrijpende restauratie. Maar ondanks dat de functie van de molen overgenomen is door een moderne bemalingsinrichting, heeft de restauratie geleid tot behoud van een karakteristieke, 'draaiende' molen (afb. 9).

6. Gedempte Zuiderdiep 96 (RM)

Op de hoek van het Zuiderdiep en de Ubbo Emmiusstraat staat het voormalige kantoorgebouw van de dienst Gemeentewerken, gebouwd in 1928 naar ontwerp van S.J. Bouma (1899-1959). Bouma was van 1928 tot 1942 gemeentearchitect bij deze dienst en heeft in opdracht van de gemeente onder meer zeven scholen ontworpen, maar ook transformatorhuisjes, gemalen en een brug.

5. Het boventafelment houdt in de top de achtkantstijlen ('geraamte van de romp', het middelste deel) bijeen.

Afb. 11. (links) Ged. Zuiderdiep 96, zijgevel van het hoekpand met teruggebrachte kleuren.

Foto: St. M&M/gemeente Groningen.

Afb. 10. Ged. Zuiderdiep 96, detail raamdeel met scheurvorming.

Foto: gemeente Groningen..

Tegenwoordig is het de dienst Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken die gebruik maakt van dit pand. Als gevolg van lekkage zijn reparatiewerkzaamheden uitgevoerd aan het hoekraam van dit voormalige gebouw van Gemeentewerken. Betonrot was de oorzaak van grote scheuren in de verticale lateien van het hoekraam (afb. 10). Om verdere schade te voorkomen bleek vervanging van deze delen noodzakelijk. Het betreft hier een kleine ingreep voorafgaand aan groot onderhoud in 1999, wanneer ook de voorgevel kleurherstel zal ondergaan.

Tijdens de herstelwerkzaamheden werden tot ieders verrassing de oude kleurstellingen zichtbaar. Deze teruggevonden kleuren sluiten aan bij kleurtoepassingen uit de jaren '20 en '30 en zijn dan ook teruggebracht: antracietzwart op de gepleisterde blokken en een helder rood op de verticale lateien. De stalen ramen hebben hun oorspronkelijk bruinrode kleur teruggekregen (afb. 11).

7. Grote Markt (Gemeentelijk Monument/GM)

Groningen heeft zo langzamerhand een traditie hoog te houden als het gaat om markante openbare toiletten. In 1996 is in het kader van 'A Star Is Born' aan de Reitemakersrijge het blauwgetinte glazen openbaar toilet van OMA/Rem Koolhaas en Erwin Olaf neergezet. Maar ook de Grote Markt kent een opvallend

openbaar toilet, dat echter al dateert uit 1925/1926. Het is een ondergronds toilet en ontwerp van de bekende Groninger gemeente-architect S.J. Bouma. Evenals de glazen creatie van OMA, is ook dit toilet ingericht voor mannen en vrouwen.

De entrees van het toilet op de Grote Markt worden bovengronds gemarkeerd door siersmeedwerk op de natuurstenen balustrades. Twee tegenover elkaar liggende trappen leiden naar de ondergrondse toiletruimten. Deze zijn van elkaar gescheiden door het domein van de toiletjuffrouw. In de jaren zeventig heeft het toilet een ingrijpende verbouwing ondergaan, waarbij o.a. het uit glazen bouwstenen gebouwde dak is verwijderd. De oorspronkelijke luxe uitvoering van het interieur is toen helaas vernieuwd, waarbij ook het sanitair uit de dertiger jaren is vervangen.

Aanleiding voor de renovatie was de miserabele staat waarin de bovenbouw van het toilet zich bevond. De natuurstenen (Beiers graniet) borstweringen zijn gerepareerd. Het siersmeedwerk is ontroest en opnieuw geschilderd. Hieraan vooraf is onderzoek verricht naar de kleuren die destijds zijn toegepast. Dit heeft geresulteerd in het terugbrengen van een donkergroene kleur. De uitgesleten traptreden zijn uitgevlakt en geëgaliseerd. Verder zijn de lantaarnpaal en ontluchtingskokers hersteld. De oude belettering van de bordjes 'dames' en 'heren' is teruggebracht, waarbij tevens van de gelegenheid gebruik is gemaakt deze te vervangen door de oorspronkelijke aanduiding 'vrouwen' en 'mannen'.

Met de restauratie van het Boumatoilet is het bovengrondse monumentale deel intact gebleven, terwijl de toiletruimten in de loop der tijd zijn aangepast aan de eisen van de tijd. Alleen het karakteristieke koperen centenbakje van de toiletjuffrouw herinnert nog aan wat eens een luxueuze openbare voorziening in het hartje van de stad was (afb. 12.).

Afb. 12. Grote Markt, openbaar toilet van S.J. Bouma, na restauratie.
Foto: gemeente Groningen.

Afb. 13. Koninginnelaan, foto zuidgevel woningbouwcomplex vlak na voltooiing in 1930.
Foto: J.A. Boer archief, gemeente Groningen.

8. Koninginnelaan / Louïse Henriëttestraat / Stadhouderslaan (RM)

Eind vorig jaar vond de voltooiing plaats van de restauratie van het zogenaamde Pythagoras-complex. Dit woningbouwcomplex uit 1930 is een ontwerp van de Groninger architect J.A. Boer (1895-1971). Ondanks de slechte bouwkundige staat, is het complex in 1994 aangewezen als rijksmonument. Eind 1995 startte het ingrijpende restauratieproject dat twee jaar later kon worden voltooid.

Het complex ligt langs de spoorlijn Groningen-Delfzijl ten noordwesten van het centrum van Groningen. Het verrees op een groot, driehoekige terrein, waar het zijn projectnaam Pythagoras-complex aan dankt. De dubbele halfronde beëindiging aan de kop van het blok toont de invloed van de Amsterdamse school.

Drie jaar geleden bleek restauratie noodzakelijk om het complex te behouden. Naast woningverbetering was een belangrijk doel van het project herstel van de architectonisch kwaliteit. Het terugbrengen van de stalen kozijnen in de oorspronkelijke detaillering, vormde een belangrijk onderdeel binnen het restauratieplan.

Naast het ingrijpende cascoherstel - noodzakelijk vanwege betonrot - en het vervangen van kozijnen, ramen, deuren, herstel van metselwerk, dakbedekking en -bekleding etc. heeft het complex tevens de oorspronkelijke kleurstelling teruggekregen. Ook is gekleurd glas teruggebracht zoals dat nog op enkele plaatsen is teruggevonden.

De restauratie van het complex is tot stand gekomen door een samenwerkingsverband van zes betrokken partijen, samengebracht in één bouwteam: een vertegenwoordiging van de bewoners, opbouwwerk, stichting Stadsherstel, het architectenbureau, de aannemer en de gemeente Groningen. Deze intensieve samenwerking - waarbij de gemeente vanaf de zijlijn het project heeft gestuurd en de stichting Stadsherstel het project heeft geleid - maakt de aanpak van dit project uniek. Bovendien is het bijzonder dat - op een enkeling na - alle 78 eigenaren hebben meegedaan. Door ook nog eens alle individuele eigenaren onder te brengen in een overkoepelende 'vereniging van eigenaren' is het complex de komende 15 jaar verzekerd van goed onderhoud (afb. 13)!

9. Korreweg 124-126 (BBP)

De Korrewegwijk is grotendeels in de jaren twintig en dertig gerealiseerd. In die tijd werden veelal grote langgerekte woningblokken neergezet. In opdracht van verschillende aannemers heeft de Groningse architect J.A. Boer aan het Bernoulliplein, de Korreweg en de Celebesstraat woningen en complexen ontworpen. Ook Korreweg 124-126 is een ontwerp van architect Boer en werd in 1930 gebouwd (afb. 14).

Het blok heeft een rechthoekige plattegrond en bestaat uit drie lagen met woningen en een bedrijfsruimte.

De voorgevel van het pand is symmetrisch van opzet. In de beide vooruit-springende hoeken bevinden zich drie voordeuren naar de woningen. Daarboven liggen de trappenhuizen en in het midden van de gevel de woonvertrekken. In het ontwerp van de voorgevel heeft de architect verschillende materialen toegepast en horizontale en verticale indelingen aangebracht. De gesinterde ('aangebrande') steen zorgt voor een contrast met de rode steen van het middengedeelte.

De verbouwing van de begane grond tot bank, waarvoor de gevel is aangepast, was de aanleiding voor de restauratie van de rest van het pand. Belangrijkste ingreep van deze restauratie was de vervanging van de stalen ramen, die vooral op de verdiepingen zeer slecht waren.

Afb. 14. Korreweg 124-126, woningblok vlak na voltooiing in 1930. Foto: Archief J.A. Boer gemeente Groningen.

Afb. 15. Korreweg 124-126, woningblok met bankfiliaal na restauratie en kleurherstel.
Foto: St. M&M/gemeente Groningen.

Het definitieve ontwerp voor de nieuwe pui op de begane grond is uiteindelijk een aanvaardbare ingreep binnen de monumentale context geworden. De symmetrische opzet van de oude gevel is gehandhaafd en het metselwerk en het gebruik van aluminium passen bij het oorspronkelijke ‘moderne’ materiaalgebruik (afb. 15).

Verder zijn restauraties uitgevoerd aan de panden:

10. **Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 66-70** (GM);
het veranderen van het kantoorgebouw.
11. **A-Kerkstraat 22** (RM);
interne verbouwing van het Lamme Huiningegasthuis.
12. **Friesestraatweg 18** (RM);
verbouwing van het kantoorpand.
13. **Gelkingestraat 64 / Carolieweg 16/I** (BBP);
interne verbouwing en ingrijpende aanpassing van de gevels.
14. **Guyotplein 2 en 3** (RM);
interne verbouwing nieuwe huisvesting gerechtsgebouw.
15. **Muurstraat 5** (GM);
het renoveren van de woning.
16. **Zwanestraat 16-18** (BBP);
het veranderen van winkels en magazijnruimte.

Literatuur:

Hacquebord, L.T. en R.M.H. Overbeek, *Architectuur en stedenbouw in de gemeente Groningen 1850-1940*. Zwolle, 1994.
Helmets, R., *Van haver tot gort; 150 tekeningen van één molen*. Bedum, 1989.
Overbeek, R.M.H. en G. Kortekaas, *Van London tot Libau; pakhuizen in Groningen*. Groningen, 1991.
Veen Czn, B. van der, *Groninger Molenboek*. Groningen, 1981.
Vries, G. de, *Een Heerbehuizinge*. Groningen, 1998.